

Μυθολογία και Παθολογική Ανατομική. Επιγναδικό τεράτωμα: "Πρότυπο" του αρχαϊκού γοργονείου;

Μ. Καϊρης

Περιγράφονται τα μακροσκοπικά και μικροσκοπικά χαρακτηριστικά δύο περιπτώσεων τερατώματος του επιφάρυγγος (επίγναδος ή επιγναδικό τεράτωμα) σε νεογνά, και γίνεται σύγκριση των μορφολογικών χαρακτηριστικών αυτών των περιπτώσεων με τα χαρακτηριστικά του αρχαϊκού μυθολογικού γοργονείου όπως αυτά εμφανίζονται στα γλυπτά έργα της αρχαϊκής, κλασικής και ρωμαϊκής εποχής.

Διατυπώνεται η υπόθεση ότι το επιγναδικό τεράτωμα, πιθανώς, απετέλεσε το πρότυπο στη σύλληψη της μορφής του μυθικού "γοργονείου".

Λέξεις κλειδιά: Τεράτωμα, επίγναδος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στους μύθους του παλαιότερου αρχαϊκού ανθρώπου επικρατούσαν κυρίως ζωόμορφες και τερατόμορφες, οργισμένες, δαιμονικές υπάρξεις με ακατανίκητες δυνάμεις και μαγικές ικανότητες. Με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη της σκέψης οι χθόνιες αυτές μυθικές μορφές και δυνάμεις τιθασεύονται, περιορίζονται, εξασθενούν και τα μυθολογικά πρόσωπα εξανθρωπίζονται όχι μόνο στη μορφή αλλά και στην ψυχή με αποκορύφωμα τη σύλληψη της ιδέας του μυθολογικού πανθέου του Ολύμπου.

Εκείνα τα τερατόμορφα πρόσωπα που ο αρχαϊκός άνθρωπος περιγράφει στους μύθους

του δεν ήταν πάντοτε δημιουργήματα μιας ακαλίνωτης φαντασίας. Στη ζωή του είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει μορφές ανεξήγητες που προκαλούσαν δέος και απορία και που πιθανώς λειτούργησαν σαν "πρότυπα" για τη σύλληψη της μορφής των μυθικών εκείνων όντων. Τέτοια πρότυπα μπορούσαν να αποτελέσουν οι βαρειές σύμπλοκες συγγενείς ανωμαλίες της διαπλάσεως του σώματος των ζώων και ανθρώπων π.χ. ανεγκεφαλία, εγκεφαλοκήλη, συγγ. ιχθύαση, ατελής συνένωση βραγχιακών τόξων, κυστικά λεμφαγγεία κ.λπ.

Ένδειξη για την ύπαρξη ενός τέτοιου "μηχανισμού σκέψης" αποτελεί η μορφή του Πολύφημου "Κύκλωπα" που αναφέρεται στην Οδύσσεια του Ομήρου και η μορφή της "Σειρήνας" μυθικής θαλάσσιας γυναικείας θεότητας με ουρά ψαριού που παρέμεινε και στους μύθους των νεότερων χρόνων με τη μορφή της

σαγηνευτικής αλλά και επικίνδυνης γοργόνας-γυναίκας. Σήμερα γνωρίζουμε ότι ο κύκλωπας είναι υπαρκτή οντότητα αποτέλεσμα βαρείας συγγενούς δυσπλασίας του εγκεφάλου (αρινεγκεφαλία, ολοπροσεγκεφαλία) που συχνά συνοδεύεται από χρωμοσωμικές ανωμαλίες¹. Η δε σειρήνα είναι αποτέλεσμα συγγενούς υποπλασίας του ουραίου τμήματος του σώματος (Sirenomelia, Caudal Regression Syndrome) με διαφόρου βαθμού ανωμαλίες της σπονδυλικής στήλης, τελικού εντέρου ουροποιογεννητικού συστήματος και κάτω άκρων².

Η ονομασία "γοργόνειο" αποδίδεται στην κεφαλή και το προσωπείο της γοργόνας ή Γοργούς ή Μέδουσας (συγχώνευση μύθων). Οι γοργόνες ανήκουν μυθολογικά στην παλαιά εκπεσούσα τάξη των χδονίων, κακοποιών δυνάμεων της γης. Είναι η εποχή όπου στην μυθολογία επικρατούν οι χδόνιες (του κάτω κόσμου) δυνάμεις και θεότητες με τις οποίες εκφράζονται και προβάλλονται οι φόβοι και η αγωνία του αρχαϊκού ανθρώπου για τα φαινόμενα της ζωής και του θανάτου και η απορία για τα φυσικά φαινόμενα που τον ακολουθούν και συγκλονίζουν τη ζωή του. Και είναι φυσικό να σκέπτεται ότι έργο των ηρώων και των αγαθών θεών είναι ο συνεχής αγών για την καθυπόταξη και εξουδετέρωση των κακοποιών δυνάμεων, ώστε στην ψυχή του να επικρατήσει ασφάλεια και γαλήνη.

Η Γοργώ ή Μέδουσα συνδέεται άμεσα με το μύθο του Περσέα που ανήκει στον κύκλο των υπερανθρώπων και υπερφυσικών κατορθωμάτων (κοσμογονική πάλη).

Παρά τις πολυάριθμες παραλλαγές ο βασικός μύθος εν συντομία έχει ως εξής: Σε συμπόσιο του κακόψυχου Πολυδέκτη, άρχοντα της νήσου Σερίφου, ο Περσεύς υιός της Δανάης και του Διός και προστατευόμενος της θεάς Αθηνάς, υπόσχεται να φέρει στον Πολυδέκτη σαν δώρο, αλλά και σε ένδειξη ηρωισμού την κεφαλή της Γοργούς. Το εγχείρημα ήταν ακατόρθωτο. Η Γοργώ-Μέδουσα, κόρη του θαλάσσιου θεού Φόρκυος και της Κητούς κατοικούσε στα πέρατα του κόσμου, στο βασίλειο της νύχτας. Ο Περσεύς έπρεπε να διανύσει μια τεράστια απόσταση, να κατέβει στον Αδη, να ξεφύγει από τους φύλακες της Γοργούς και απαραίτητος να την πλησιάσει και να την αποκεφαλίσει χωρίς να την κοιτάξει, γιατί η Γοργώ είχε τρομακτική μορφή και το βλέμμα της είχε τη δύναμη να απολιθώνει. Η θεά Αθηνά προμήθευσε τον Περσέα με τα

απαραίτητα εφόδια δηλαδή φτερωτά σανδάλια για να καλύψει γρήγορα την απόσταση, μαγικό σκούφο από δέρμα σκύλου (Κυνέη) για να είναι αόρατος, κοφτερό δρεπάνι (άρπη) και σάκκο (κίβισιν) για να τοποθετήσει μέσα την κεφαλή της Γοργούς που ακόμη και κομμένη διατηρούσε την απολιθωτική της δύναμη.

Ο γοργοφόνος Περσεύς επιστρέφει στη Σέριφο στο συμπόσιο του Πολυδέκτη, επιδεικνύει την κεφαλή της Γοργούς και οι συνδαιτημόνες μαζί με τον Πολυδέκτη μετατρέπονται σε βράχους του νησιού. Την κεφαλή αφιερώνει ο Περσεύς στην προστάτιδά του Αθηνά για να κοσμίει τον δερμάτινο χιτώνα (αιγίδα) ή την ασπίδα της^{4,5}.

Στη μυθολογία η γοργόνα-μέδουσα συνδέεται με υπεράνθρωπες, δείκεις ιδιότητες π.χ. αναφέρεται ότι ο Ασκληπιός με το αίμα της Γοργούς, που του είχε δώσει η Αθηνά μπορούσε να ξαναφέρει στη ζωή ακόμη και νεκρούς⁶. Η παράσταση της αποκομμένης κεφαλής (γοργόνειο) με τα τρομακτικά χαρακτηριστικά της (θανατηφόρο βλέμμα) ερμηνεύεται ως αποτρόπαιος προς τον ιστάμενο έναντι αυτής ενώ στους νεότερους χρόνους αποτελεί αποτρεπτικό σημείο του κακού⁷ και ανευρίσκεται ως διακοσμητικό έμβλημα του δώρακος και της ασπίδας πολεμιστών, ή στην μετώπη της εισόδου ναών και οικιών⁸.

ΥΛΙΚΟ

Στο Παθολογοανατομικό Εργαστήριο του Νοσοκομείου Παιδών Αθηνών "Η Αγία Σοφία" είχα προ ετών την ευκαιρία να εξετάσω δύο περιπτώσεις επιγναθικού τερατώματος σε νεογνά. Τα λεπτομερή ευρήματα της πρώτης περιπτώσεως αναφέρονται σε παλαιότερη δημοσίευσή⁹.

Στην πρώτη περίπτωση (Εικ. 1) παρατηρείται δύσμορφο προσωπείο με μεγάλο μέτωπο με υπερτρίκωση, με μεγάλη απόσταση μεταξύ των δύο οφθαλμών (υπερτελορισμός), έντονη διαγραφή υπερόφρυων τόξων, μύτη με πλατεία βάση, στόμα μεγάλο από το οποίο εξέρχεται, υπό μορφή μεγάλης γλώσσας, το επιγναθικό τεράτωμα που εκφύεται από το σφηνοειδές με ευρεία βάση διαμ. 2 εκ. Η γλώσσα είναι υποπλαστική λόγω πίεσεως από τον συγγενώς αναπτυσσόμενο όγκο. Παρατηρήθηκε επίσης λυκόστομα λόγω αναστολής της συνενώσεως των δύο τμημάτων της άνω γνάθου που οφείλετο στην πίεση που ασκούσε η πρώιμη ενδο-

Εικόνα 1. Περίπτωση 1η: Διακρίνεται ο επίγναδος που προβάλλει από το στόμα υπό μορφή μεγάλης γλώσσας. Υπερτρίχωση μετώπου.

Εικόνα 2. Περίπτωση 2α: Λαγόχειλος, παραμόρφωση φατνίων. Ο επίγναδος προέχει υπό μορφή σφαιροειδούς όγκου.

μήτρια παρουσία του όγκου.

Στη δεύτερη περίπτωση (Εικ. 2) παρατηρεί-

ται ένα πολύ δύσμορφο πρόσωπο με μεγάλο μέτωπο με υπερτρίχωση, εντόνως διαγραφόμενες οφρύες, υπερτελορισμός, οιδαλέα βλέφαρα, πολύ αποπεπλατυσμένη και παραμορφωμένη μύτη, λαγόχειλος και λυκόστομα που δίνουν την εντύπωση πολύ μεγάλου στόματος. Από την οπίσθια μοίρα της σκληρής υπερώας εκφύεται σφαιρικός και εν μέρει αποπλατυσμένος όγκος που πληρεί την στοματική κοιλότητα και προβάλλει εκτός αυτής. Παρατηρείται παραμόρφωση-παρεκτόπιση των ούλων λόγω της πίεσης που ασκείτο από τον όγκο καθ' όλη τη διάρκεια της κυήσεως. Η ιστολογική εξέταση έδειξε την υφή καλώς διαφοροποιημένου τερατώματος.

Το δέμα του αποκεφαλισμού (δειροτόμηση) της Γοργούς ήταν ένα πολύ διαδεδομένο διακοσμητικό δέμα στην αρχαία Ελληνική τέχνη και πολλές απεικονίσεις συναντά κανείς στα αρχαιολογικά ευρήματα. Μελετήσαμε συνολικά 37 παραστάσεις γοργονείου σε αρχαία πήλινα αγγεία, νομίσματα, έργα μαρμαρογλυπτικής και μεταλλοτεχνίας που καλύπτουν την εξέλιξη της μορφής του γοργονείου στην τέχνη από τον 8ο π.Χ. αιώνα έως το 1.500 μ.Χ. περίπου, όπως αυτά αναφέρονται στην βιβλιογραφία^{8,10-15}, αλλά και από τη μελέτη εκθεμάτων των μουσείων Ακροπόλεως Αθηνών, Ελευσίνας, Βραυρώνος, Μαραθώνος, Κορίνθου, Βεροίας, Θεσσαλονίκης, Σάμου, Δελφών, Αστρους Κυνουρίας, Ολυμπίας, Πειραιώς (Εικ. 3, 4, 5, 6).

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ο επίγναδος ή επιγναδικό τεράτωμα είναι μια πολύ σπάνια μορφή τερατώματος που κατατάσσεται στα εξωκρανικά τερατώματα της κεφαλής (Basicranial teratoma). Τα τελευταία αποτελούν το 1,7% του συνολικού αριθμού τερατωμάτων του ανθρωπίνου σώματος¹⁶. Η

Εικόνα 3. Ολόσωμη εμφάνιση αρχαϊκού Γοργονείου από αέτωμα ναού Αρτέμιδος. Κέρκυρα περίπου 590 π.Χ.

Εικόνα 4. Γοργόνειο από μαρμάρινη πλάκα Μουσείου Ακροπόλεως Αθηνών. Διακρίνεται η μεγάλη γλώσσα, προέχοντες κυνόδοντες.

Εικόνα 6.

μέχρι την απλούστερη μορφή του τριχοφόρου πολύποδος της στοματικής κοιλότητας για τον οποίο τίθεται το ερώτημα εάν θα πρέπει να θεωρείται τεράτωμα ή απλώς αμάρτωμα. Οπωσδήποτε ο επίγναδος αποτελεί ένα διαφοροποιημένο καλόηδες τεράτωμα που αναπτύσσεται από αρχέγονα πολυδύναμα κύτταρα κοντά στον θύλακο του Rathke εμπροσθεν του άνω πέρατος της νωτιαίας χορδής¹⁸. Από τη δέση αυτή διά μίσχου και με μορφή πολυπώδη, σφαιροειδή, λοβωτή ή αποπεπλατυσμένη προβάλλει από τη στοματική κοιλότητα ή το ρινοφάρυγγα. Ήδη κατά τη στιγμή της γέννησης έχουν μεγάλο μέγεθος, δημιουργούν δυσχέρεια στην αναπνοή και στις περισσότερες περιπτώσεις, επιφέρουν το θάνατο του νεογνού πριν δοθεί χρόνος για έγκαιρη χειρουργική αντιμετώπιση.

Είναι πιθανόν ότι η ευρεία εφαρμογή υπερήχων κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για έγκαιρη διάγνωση και χειρουργική αντιμετώπιση του επίγναδου.

Η αναπαράσταση της μορφής της γοργόνας-μέδουσας αρχίζει να εμφανίζεται ήδη από τον 8ο π.Χ. αιώνα και μέχρι τον 7ο αιώνα παρίσταται ως δηλεία θεότητας, σε ορδία στάση με ποδήρη χιτώνα και αργότερα με βραχύ χιτώνα, σε οκλάζουσα δέση "εν σχήματι δρόμου". Από τον 6ο αιώνα παρίσταται με φίδια ζωσμένα στη μέση και την κεφαλή (οφιοπλόκαμος) ενώ από τη ράχη εκφύονται μεγάλες

Εικόνα 5. Νομίσματα Αρχαίας Νεαπόλεως (Καβάλα) 500-480 π.Χ. Γοργόνεια με τα τυπικά αποτρόπαια χαρακτηριστικά τους.

εντυπωσιακή εμφάνιση αυτών των τερατωμάτων κίνησε το ενδιαφέρον των διαφόρων ερευνητών ήδη από τον περασμένο αιώνα, ο δε Schwalbe από το 1906 προσπάθησε να τους κατατάξει, ανάλογα με το βαθμό διαφοροποίησης των ιστών¹⁷. Πράγματι έχουν περιγραφεί επίγναδοι με πολύπλοκη δομή και διαφοροποίηση του τύπου του παρασιτικού διδύμου

πτέρυγες. Στα πόδια φέρει φτερωτά υποδήματα. Το πρόσωπο είναι τερατώδες με μεγάλους οφθαλμούς, οιδαλέα βλέφαρα, έντονα διαγραφόμενες οφρύες, που σμίγουν στο ριζορίνιο, στόμα τεταμένο, ημιανοικτό με μεγάλη κρεμάμενη γλώσσα. Σε μερικές παραστάσεις από το στόμα προέχουν μεγάλοι κυνόδοντες υπό μορφή καυλιοδόντων.

Από τον 4ο αιώνα τα χαρακτηριστικά του προσώπου γίνονται ηπιότερα, “εξανθρωπίζονται” και από τη ρωμαϊκή εποχή μέχρι και σήμερα παρίσταται ως “ευπάραος γυνή”.

Στον 7ο και 6ο αιώνα η Γοργώ παρίσταται ολόσωμη ενώ αργότερα οι καλλιτέχνες αρκούνται στην παράσταση της κεφαλής (γοργόνειο) με τα κύρια χαρακτηριστικά της, με μικρά φτερά εκατέρωθεν της κεφαλής και ενίοτε φί-

Εικόνα 7. Καρυάτις από τα μικρά προπύλαια Ελευσίνας, περίπου 50 π.Χ. Γοργόνειο υπό μορφή πόρτης.

δια που περιορίζονται γύρω στο πρόσωπο και το λαιμό.

Εάν εξαιρέσει κανείς τα στοιχεία όπως τα φτερά και οι όφεις, που ο αρχαίος δρύλος μετέφερε και οι καλλιτέχνες με τη φαντασία τους συνέδεσαν στις παραστάσεις, τα βασικά σταθερά χαρακτηριστικά του προσώπου έχουν πολλά κοινά σημεία με το πρόσωπο του βρέφους με επίγναδο, απόδειξη αυτού είναι ότι η πρώτη εντύπωση από την παρατήρηση του νεογνού της πρώτης περίπτωσης μας έφερε αυτόματα εις το νου την παράσταση των γοργονείων των αρχαίων ελληνικών νομισμάτων. Το φαρδύ μέτωπο με την υπερτρίκωση, ή έντονη διαγραφή και σμίξη οφρύων, τα μεγάλα μάτια με οιδαλέα βλέφαρα, η πλατεία παραμορφωμένη μύτη και η προβολή του όγκου υπό μορφή τεράστιας γλώσσας από το στόμα.

Όσον αφορά την υπερτρίκωση του μετώπου που παρατηρήθηκε και στα δύο νεογνά υπάρχει αντίστοιχο εύρημα σε μικρό γοργόνειο που υπό μορφή πόρτης συγκρατεί τους ιμάντες ενδύματος καρυάτιδος από τα μικρά προπύλαια του περιβόλου της Ελευσίνας (1ος αιών π. Χ.) όπου εις το μέτωπο του γοργονείου και το ριζορίνιο παρίσταται έντονα ανάγλυφος δύσανος τριχών (Εικ. 7, 8).

Εικόνα 8. Σε μεγέθυνση διακρίνεται η μεγάλη γλώσσα και δύσανος τριχών στο μέτωπο και στο μεσόφρυο.

Η συχνή απεικόνιση του γοργονείου με προέχοντες κυνόδοντες υπό μορφή καυλιόδοντων, στοιχείο που συμβάλλει στην απόδοση του αποτρόπαιου ύφους, εξηγείται από τη 2η περίπτωση νεογνού όπου η συνύπαρξη λαγόχειλους και λυκοστόματος με παραμόρφωση των φατνίων θα είχε ως αποτέλεσμα, σε μεγα-

λύτερη ηλικία, να προβάλλουν οι οδόντες από του στόματος.

Τα στοιχεία αυτά μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι μια ακόμη συγγενής διαμαρτία της διαπλάσεως του σώματος αποτέλεσε το "πρότυπο" για τη σύλληψη μιας αρχαιοελληνικής μυθικής μορφής.

SUMMARY

Epignathic Teratoma as a prototype of ancient Greek Gorgoneion

M. Kairis

Pathology Department, "P. A. Kyriakou", Children's Hospital, Athens

We describe two cases of Epignathus (Basiscranial Teratoma) in newborn infants and we compare their morphological characteristics with those of the archaic Gorgoneion as this is depicted in various artistic works of archaeological findings. Gorgoneion, the head of the Gorgon-Medusa with its hideous characteristics, reputed to turn to stone those who looked on it, is associated with the Perseus story of Greek mythology. It is assumed that the face of a person with this congenital tumor could have inspired the conception of mythological Gorgoneion. Other examples of congenital anomalies that have function as prototypes for mythological entities are the cases of Cyclopia and Sirenomelia.

Key words: *Epignathus, Teratoma, Mythology, Gorgoneion*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γιουρούκος Σ, Κάϊρης Μ: Κυκλωπία μετά τρισωμίας D. Ιατρική 1979, 35:349-352.
2. Stocker JT, Heifetz S: Sirenomelia. *Perspect Pediatr Pathol* 1987, 10:7-50.
3. Σκιαδάς Α, Καμαρέττα Αικ: Ομαδικοί θεοί. Κεφ. στην "Ελληνική Μυθολογία" σ. 323, 324. Εκδοτ. Αθηνών τόμος 2, 1986.
4. Kerenyi K: Η μυθολογία των Ελλήνων. Εκδ. 3. Εστία. Αθήνα 1984, σελ. 61, 300.
5. Παπουτσάκη-Σερμπέτη Ελ: "Γοργόνειο" λύμα στην Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς Μπριτάνικα, Τόμος 18, σ. 447-450, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1984.
6. Guirand F: *Mythologie Generale*, Larousse, Paris 1935, p. 173, 174, 160.
7. Καραγιωργα ΘΓ: "Γοργείη κεφαλή", Έκδοσις της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1970, αρ. 69.
8. Εικόνες Κρητικής Τέχνης: Εκδοσις Βικελαίας Βιβλιοθήκης, Ηράκλειο Κρήτης, 1993.
9. Οικονομίδης Ι, Καϊρης Μ: Επιγναθικό τεράτωμα νεογνού. *Ελληνική Ωτορινολαρυγγολογία* 1982, 3:10-17.
10. Buschor E: *Griechische Vasenmalerei*. Piper verlag ed. 2 p. 65-80, Munchen 1921.
11. Kraay CM, Hirmer M: *Greek Coins*, ed. H. Abrams N.Y. 1966.
12. Sear D: *Greek Coins vol. 1*, ed. Seaby Publ. London 1978.
13. Price M: *Coins of the Macedonians*. British Museum Publ. London 1974.
14. Ανδρόνικος Μ: *Οδηγός Μουσείου Θεσσαλονίκης*. Εκδ. Αθηνών 1981.
15. Grasse JGTh: *Handbuch der Alten Numismatik*. Schafer verlag. Leipzig 1860.
16. Keeling J: *Fetal and Neonatal Pathology* 2 ed. p. 277, 280 Springer, London 1992.
17. Gonzalez Crussi F: *Extragenital teratomas*. Atlas tumor Pathology A.F.I.P. Washington DC. 1984, p. 109, 113 Fsc. 18 2nd ser.
18. Willis R: *The Borderland of Embryology and Pathology* p. 434, Butterworths London 1958.
19. Preka-Alexandri K: *Eleusis*. Edit. Ministry of Culture, Athens 1991.